

K ČLANKU MIHE KOZOROGA ETNOLOŠKA RECEPCIJA STAROVERCEV

Z zanimanjem sem prebrala članek Mihe Kozoroga Etnološka recepcija starovercev (Kozorog 2020), ki odpira nova izhodišča za pogovor o knjigi Pavla Medveščka - Klančarja *Iz nevidne strani neba: Razkrite skrivnosti staroverstva* (Medvešček 2015). Razprave, v kateri bi se lahko izrazila različna mnenja etnologov o tej knjigi, doslej v etnoloških krogih še ni bilo, z izjemo etnološkega večera z naslovom »Kako naj etnologi mislimo staroverstvo?«, ki ga je Slovensko etnološko društvo 17. aprila 2018 priredilo v Slovenskem etnografskem muzeju (Kravanja 2018), zato je Kozorogov članek toliko bolj dobrodošel.

Avtor kritično obravnava recepcijo starovercev s strani Darje Skrt, Andreja Pleterskega, Katje Hrobat Virloget in avtorice tega prispevka in ob tem opozarja na mnoge dileme, nedorečenosti in odprta vprašanja, ki jih porajajo Medveščkova knjiga in naša dela, ki se nanašajo nanjo. Članek sem prebrala prepozno, da bi se lahko nanj odzvala v naslednji številki *Etnologa*, zato ga pošiljam v *Glasnik SED*, kar pa je smiselno tudi zato, ker je bil v tej reviji objavljen moj članek Strici, nosilci izročila stare vere – kulturni junaki ali obrobneži?: Ob knjigi Pavla Medveščka *Iz nevidne strani neba* (Ravnik 2015), ki ga Kozorog kritično pretresa.

V svojem članku Kozorog najprej predstavi Pavla Medveščka kot raziskovalca, zbiratelja in zapisovalca ljudske vednosti, ki je »najprej kot dijak, kasneje pa ob delu – kot uslužbenec 'spomeniškega varstva' je namreč dokumentiral stavbno dediščino – na terenu beležil pripovedi, spomine in slovstveno folkloro. V omenjeni knjigi v obliki dialogov z avtorjem spregovorijo posamezniki iz vasi in zaselkov na bregovih Soče med Kanalom in Tolminom, pa tudi iz dolin Idrije in Idrijce. Toda kljub temu, da se bralec seznanja z domnevno neprečiščenim, 'surovim' etnografskim gradivom, je osrednje sporočilo zbranih pripovedi koherentno. Sporočilo pa je naslednje: na obravnavanem območju je do pred nekaj desetletji, skrita pred večinskim katoliškim prebivalstvom, živela skupnost s specifično duhovnostjo. To skupnost je avtor poimenoval 'staroverci'« (Kozorog 2020: 111–112).

Nato avtor sumarno oriše razliko med duhovnostjo starovercev in nestarovercev in ugotavlja, da sta v Posočju obstajali dve ontologiji: na eni strani krščanska oziroma katoliška analogistična, po kateri je »človek narejen po Božji podobi, svetniki pa so podobni človeku, a imajo tudi nadzemeljske značilnosti; človek bdi nad urejenostjo živalskega in rastlinskega sveta, kakor Bog in svetniki nad človekom; nečloveške živali nimajo duše, čeprav si

nekatero s človekom delijo določene podobnosti«, in na drugi strani staroverska animistična, ki vidi »živa bitja – tj. ljudi, živali, rastline in nekatere dele okolja – kot fizično različna, a po duši med sabo enaka«. Sicer se je »z obveznim šolanjem animizmu in analogizmu pridružila še tretja ontologija, in sicer naturalizem«, a bistveno je, kot zapiše, »da je tako predstavljeno Posočje svet vsaj dveh vzporedno obstoječih ontologij, od katerih se animistična pojavi kot presenečenje«. »Med eno in drugo skupnostjo, ki sta si ontološko različni in gojita različne kulturne prakse in predstave, ni nobene simpatije« (Kozorog 2020: 112).

Do Medveščkove knjige je Kozorog skeptičen v več pogledih. Ne sprejme, da bi v njej šlo za gradivo »razkrite skrivne skupnosti« in poziva k previdnosti, kajti »takšna odkritja so v etnologiji redka in so že kot taka vedno ustvarjala spektakel znotraj in zunaj strokovnih krogov«. V spomin priključuje prevaro Tasadejev s Filipinov, ki so leta 1971 doživeli svetovno slavo kot novoodkrita kameno-dobna družba, kmalu pa se je izkazalo, da je šlo pretežno za zaigrano predstavo. Kozorog sicer noče trditi, da primera povezuje potegavščina, prav tako pa tudi upošteva, da med njima ni podobnosti, »saj so bili v prvem primeru v reprezentacijo kulture vključeni njeni živi predstavniki, medtem ko Medveščkovi zapiski rekonstruirajo podobo družbe, kakršna je bila nekoč«, vendar pa ostaja v dvomih in še zapiše: »Sam namreč kot etnolog v 'odkritje nove kulture', ki je pred pionirskim raziskovalcem ni opazil še nihče, močno dvomim.«

Potem ko izpove svojo skepso, se Kozorog posveti kritični obravnavi avtorjev, ki smo se sicer različno intenzivno in z različnimi pristopi posvečali Medveščkovemu delu, vendar pa nam je z njegovega stališča skupno to, da smo, preprosto povedano, Medveščka jemali resno. Kot je zapisal, so naša branja Medveščkovega gradiva »večinoma afirmativna«, in to v treh pogledih: »Prvič, gradivo jemljejo kot etnografski vir, torej kot zapis pogovorov z informatorji na terenu. Drugič, osrednje sporočilo knjige o skrivnostni posoški skupnosti jemljejo kot verodostojno. Tretjič, ker za spodaj obravnavane etnologe velja prvo in drugo, gradivo interpretirajo glede na lastno ekspertno znanje« (Kozorog 2020: 114).

Sama priznam, da me je Medveščkova knjiga presunila kot čisto posebno, izvirno delo, polno presenetljivih človeških pričevanj iz danes že odmaknjenega časa. A tudi moja lahkovernost glede njegovega »gradiva« nikakor ni tako preprosta, kot je Kozorog lahko sklepal iz moje resnično prehitro, preohlapno zapisne ocene, da knjiga zajema »najbolj prvinska pričevanja, tako rekoč grobo gradivo«

* Mojca Ravnik, dr. etnologije, upokojena sodelavka ZRC SAZU, Inštituta za slovensko narodopisje; mojca.ravnik@zrc-sazu.si.

(Ravnik 2017: 116). Knjige nisem jemala za etnografski vir, ampak kot vsebinsko kompleksno avtorsko delo, izraz Medveščkove osebnosti, navdahnjene in očarane od ljudi in pokrajine, vse skupaj pa posredovano z obilo pisateljskega in pesniškega daru. V tem smislu je zame »gradivo« celotna njegova knjiga. Lahko, da je pri zapisovanju marsikaj po svoje spremenil ali dodal. Tudi sama sem razmišljala o tem, ali so mu morda strici kdaj tudi kakšne »napletli« in ali je on sam še kaj »dopletel« – in kaj potem? Knjiga je po drugi strani preveč prepričljiva, da bi lahko zamahnila z roko, tako kot mnogi kolegi, ki menijo, da ni verodostojna in je niti niso brali.

Eno močnejših sporočil te knjige so bili zame glasovi stricev, ki izstopajo med Medveščkovimi pripovedovalci; v ozadju njihovih pripovedi se skozi vso knjigo izrisuje podoba njihovih osebnosti, usod in položaja v skupnosti. Menim, da je Medveščkova knjiga, ne glede na vse pomisleke, pomembna že zaradi tega, ker nam je približala, vsaj posredno, način razmišljanja in življenja stricev, torej skupine posameznikov, opredeljenih po družinskem statusu in specifični zgodovinski usodi, kot jih nimamo za nobeno drugo slovensko pokrajino.

Kozorog pri vseh avtorjih, ki nas obravnava v svojem članku, kritizira to, da smo preveč zlahka sprejeli Medveščkovo gradivo kot pričevanje o neki posebni staroverski kulturi, ko pa je jasno, da so »nekateri prakse in predstave, ki jih je zabeležil Medvešček, pred njim opazili že drugi avtorji«. Dokazuje za to trditev najde v zapisih Rafaele Dolenc in Marije Rutar s Tolminskega, ki »kažeta določeno povezavo z Medveščkovim gradivom« (Kozorog 2020: 117), vendar pa gre za bistveno različni interpretaciji. Ob opisu Rafaele Dolenc o zdravljenju boleznih z zdravilnimi kamni Kozorog zapiše: »Če Dolenčeva prikaže eno od medicinskih praks, ki so bile v rabi (kajti šli so tudi k zdravniku), so Medveščkovi staroverski kamni in zdravilske prakse del neke ločene 'kulture'« (Kozorog 2020: 118). Iz istega vira navede še več drugih zapisov o zdravljenju ljudi in živali in se vpraša: »Ali jo moramo zato interpretirati kot staroversko v smislu pripadajoče ločeni kulturi, katere nosilka je skrivnostna skupnost? Nič ne kaže, da gre za to; gre preprosto za ljudsko prakso, ki je ljudem pomagala preživeti, čeprav jo je bilo pred duhovnikom bolje zmolčati. Duhovnik je namreč poznal Boga, ljudje pa poleg Boga še svetnike, duhove in čarobne sile. Toda ta reprezentacija nas več ne očara, vsaj ne tako zelo kot staroverstvo, saj umanjata skupnost in njena posebna kultura, ki vzgaja edinstven odnos do življenja in sveta.« In še: »Če bi torej na določena izročila, ki jih je opisal Medvešček, pogledali drugače, tj. kot na ljudske prakse in poglede brez v tajnosti kultiviranega nosilca, bi hitro izgubila staroversko avro, ki jih dela tako posebna« (Kozorog 2020: 118).

Nato Kozorog navaja več zapisov Marije Rutar o kresu, iz katerih sledi, da so ognju in kresu ljudje pripisovali posebno moč, »a ne nujno v predstavljenem staroverskem

okviru« (Kozorog 2020: 119). Rutarjeva, strokovnjakinja za Tolminsko, je »proces transformacije kresovanja opazovala in v njem prepoznala spajanje tradicij različnega izvora ter posledično spreminjanje njihovega pomena« (Kozorog 2020: 120). Po nizu navedkov iz zapisov obeh avtoric Kozorog sklene, da nam ti govorijo, »da smo imeli pred Medveščkom zelo drugačno in po mojem boljše predstavo o prebivalcih Posočja. Ta predstava je sporočala, da so krščanstvo, nekrščanska 'čaranja' in modernejši pogledi na svet obstajali pomešani, da torej ni šlo za nekakšne vzporedne skupnosti, kulture, kozmologije in ontologije. Ideje in prakse so bile enostavno različnih izvorov in so v to okolje prišle v različnih zgodovinskih časih, zato so bile neenako intenzivne, prav tako tudi niso imele enako močnih zaščitnikov, a med sabo so se mešale, spajale, oplajale in še kaj« (Kozorog 2020: 120).

Menim, da bi gotovo težko našli etnologa ali folklorista, ki ob branju Medveščkove knjige ne bi pomislil, da so mnoge predstave in prakse starovercev znane tudi drugod, tako kot sem tudi sama zapisala, da so »šege, magični obredi in zdravilni pripravki, jedi in pijače, o katerih beremo v knjigi, znane tudi drugod na Slovenskem« (Ravnik 2017: 122). Dokazov za to gotovo ne manjka. Vendar pa po mojem mnenju samo na podlagi zapisov Rafaele Dolenc in Marije Rutar ni mogoče skleniti, da so bili v krajih, kjer je Medvešček zbiral, pred njim že drugi raziskovalci in da nam njihovo gradivo kaže bolj verodostojno podobo o njih. Poleg tega pa je po mojem mnenju treba upoštevati, da Medvešček ni bil etnolog, zato mu je brezpredmetno oponašati pomanjkanje etnološke metodike in kritike virov. Njegovo pisanje ni primerljivo z Rafaelo Dolenc in Marijo Rutar, ki sta pisali kot etnologinji. Vendar pa menim, da njuni zapisi vsebinsko ne nudijo zadovoljive starejše evidence iz območij, ki jih zajema Medveščkovo delo, saj se jih tudi prostorsko komaj dotaknejo.

Tudi mnenja, da v Medveščkovi knjigi ne gre »za posamične pojave, ampak očitno za celovitejši verski sistem« (2017: 122–123), Kozorog ne sprejme; v zapisih Dolenčeve in Rutarjeve vidi starejšo evidenco, ki »nas pomirja v ustaljenem etnološkem pogledu, da so lokalne tradicije, kjerkoli jih že opazujemo, heterogene in hibridne« (Kozorog 2020: 120). Sama menim, da je nekoliko zavajajoče razmišljati samo v teh dveh izključujočih konceptih – ali »celovit verski sistem« ali »hibridna tradicija«. »Celovit verski sistem« morda res ni prava opredelitev, a Medveščkova knjiga, če je ne odpišemo kot popolno izmišljotino, priča o tem, da se je med ljudmi v krajih, ki jih zajema, zelo dolgo v naš čas ohranilo zelo živo predkrščansko izročilo oz. spomini nanj; dokler ne bo kdo dokazal, da je izmišljeno, bomo zanj potrebovali razlago. Ali ne bi bilo možno razmišljati tudi v smeri, da so bili v zgodovini ti kraji dolgo izredno odmaknjeni, divji in nepristopni in da so se mnoge starosvetnosti ohranile dlje, močnejše in celoviteje kot v drugih slovenskih pokrajinah?

Med ugovori Medveščku je pogost tudi pomislek, da je čudno, da vsega tega niso opazili že drugi raziskovalci pred njim. Verjetno prvokrat ga je bilo slišati na prvi predstavitvi knjige 29. februarja 2016 na ZRC SAZU (Spletni vir 1). Medvešček je povedal, kako je ob delu na Zavodu za spomeniško varstvo v Novi Gorici pričel spoznavati domačine, ki so mu pripovedovali o stari veri, dr. Ivan Sedej pa mu je takrat svetoval, naj gre ob delu študirat etnologijo, a se za to se ni odločil, ker se je bal, da bi v petih letih, ki bi jih posvetil študiju, izgubil vse pripovedovalce. Sledil je aplavz, potem pa se je oglasil nekdo iz publike, češ da ta aplavz pomeni tudi nezaupnico etnologiji, saj »etnologija kot organizirana znanost obstaja že desetletja, na Slovenskem je zelo veliko etnologov in podobnih profilov, če niso nikoli niti na sled prišli tej tako bogati dediščini«. Seveda nihče ni dopolnil razprave z vprašanjem, kdo od etnologov pa je v tistih letih sploh tam raziskoval. To sem nekoliko obsežneje komentirala v svojem članku (Ravnik 2017: 115).

Kozorog se sprašuje, kako je mogoče, da za dotlej neznano staroversko skupnost ni vedel nihče pred Medveškom, in razmišlja takole: »Tako si prav težko predstavljam, da bi staroverci s svojimi šegami živeli skrito, hkrati pa si z ostalimi delili vasi, gostilne, poti, hoste in še marsikaj. Ker pa so nestaroverci staroverce tudi preganjali, postane stvar še bolj neverjetna. Če so jih preganjali, zakaj niso nikoli, nikomur in nikjer javno oznanili, ne župniku, ne učitelju, ne miličniku, ne uradniku in ne komu drugemu piščočemu, da ob njih živijo radikalno drugačni? Mar ni klevetanje še najbolj učinkovito orožje, da ponagajamo Drugemu? Sovražili so jih, jim škodovali, a so o njihovih skrivnostih pred 'inteligenco' zvesto molčali« (Kozorog 2020: 113). Gotovo Kozorog ni edini, ki v to dvomi. Vendar pa – ali o tem resnično nikjer ni nikakršnih sledov? Je kdo že preučil vse možne arhive, ki morda še skrivajo podatke, ki bi marsikaj pojasnili? Ali ne bi moral nekdo poskusiti tudi v tej smeri? K tovrstnim raziskavam je pozval tudi Zmago Šmitek v recenziji knjige Borisa Čoka *V siju mesečine. Ustno izročilo Lokve, Prelož in bližnje okolice* (Šmitek 2013), kar sem v svojem članku že povzela. Sicer pa je celotno Šmitkovo besedilo polno misli in ugotovitev, ki so zelo relevantne in kličejo k primerjalni razpravi z Medveškovo knjigo. V tem smislu je zanimivo tudi, da Šmitek v tem besedilu navaja iz spremne besede Katje Hrobat Virloget, da »ne gre le za drobce mitskih izročil in svetih mest od tu in tam, temveč za celovit in zaokrožen verovanjski sistem vaških srenj«, in dodaja: »V krščanskem okolju so se takšna staroverska bajaranja in 'poganska' praznovanja lahko ohranjala le na skrivaj. To je bil tudi razlog, da se še do nedavnega o tem

ni javno govorilo in razpravljalo« (Šmitek 2011: 110). Je to, o čemer piše Boris Čok, »zaokrožen verovanjski sistem«, za razliko od tega, o čemer piše Medvešček? Zakaj bi bila opredelitev, kot jo je Hrobat Virloget dala o ustnem izročilu v Preložah in bližnji okolici, popolnoma nesprejemljiva za Medveškovo »staroverstvo«? Le zato, ker njegovi sogovorniki niso več med živimi in torej ni možno pri nikomur ničesar preveriti?

Če povzamem po Šmitku, bi bila za razjasnitev mnogih navedenih vprašanj »poleg cerkvenih kronik gotovo zanimiva tudi vizitacijska poročila in celo inkvizicijski zapisniki beneških arhivov, ki se nanašajo na Goriško in Primorje, vendar se tega zanimivega, a tudi zahtevnega dela pri nas še nihče ni lotil« (Šmitek 2011: 111). Poleg tega pa bodo morali biti tudi namigi, da so pred Medveškom že drugi raziskovali, konkretizirani; dokler tega nimamo, ni nobeno pretiravanje, če rečemo, da je v mnogih krajih, zajetih v njegovi knjigi, on prvi raziskoval, zapisoval in zbiral.

Literatura in viri

ČOK, Boris: *V siju mesečine: Ustno izročilo Lokve, Prelož in bližnje okolice*. (Studia mythologica Slavica – Supplementa 5). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2012.

HROBAT VIRLOGET, Katja: Obrisi mitskih likov Lokve in Prelož v kontekstu slovanske mitologije, V: Čok, Boris, *V siju mesečine: Ustno izročilo Lokve, Prelož in bližnje okolice*. (Studia mythologica Slavica – Supplementa 5). Ljubljana, Založba ZRC, 2012, 165–172.

KOZOROG, Miha: Etnološka recepcija starovercev. *Etnolog* 30, 2020, 111–123.

KRAVANJA, Boštjan: Kako naj etnologi mislimo staroverstvo?: Etnološki večer, Slovenskio etnografski muzej, 17. april 2018. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 50/3/4, 2018, 138–140.

MEDVEŠČEK, Pavel: *Iz nevidne strani neba: Razkrite skrivnosti staroverstva*. (Studia mythologica Slavica – Supplementa 12). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2015.

RAVNIK, Mojca: Strici, nosilci izročila stare vere – kulturni junaki ali obrobneži? Ob knjigi Pavla Medveščka *Iz nevidne strani neba*. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 57/3/4, 2015, 115–124.

Spletni vir 1: YouTube. ZRC SAZU: Predstavitev knjige *Iz nevidne strani neba* (Andrej Medvešček in razprava), objavljeno 15. 3. 2016; https://www.youtube.com/watch?v=LzcZ_Gug_WY, 15. 1. 2022.

ŠMITEK, Zmago: Boris Čok, *V siju mesečine. Ustno izročilo Lokve, Prelož in bližnje okolice*. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 53/1–2, 2013, 110–111.